

แนวทางการจัดการความขัดแย้ง ที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท The Way to Manage Conflicts Arisen from Mana in Theravada Buddhism

ทนาดา วิจักขณะ¹, พระมหาดวงเด่น จิตฺตญาณ และพระมหาพรชชา ธมฺมหาโส

Tanada Wichakana, Phramaha Duangden Thitayarno and

Phramaha Hansa Dhammahaso

สาขาสันติศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Peace Studies Program, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Wang-noi, Phra Nakorn Si Ayutthaya 13170, Thailand.

¹Corresponding Author. E-mail: tanada.wich@tat.or.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมานะในพุทธศาสนาเถรวาท, เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดจากมานะที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนา ได้แก่ การถือศีล การเจริญเมตตา วิปัสสนากรรมฐาน อนิจสัญญา การให้อภัยซึ่งกันและกัน จากการศึกษาเรื่องวิพฺพทกะ ภิกษุโกสัณฺฑิ พญาชมพูบดี ขุณฺณสามพี่น้อง ฯลฯ พบว่ามานะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งทำให้เกิดปัญหากับตนเองและสังคม เกิดความแตกแยก ขาดความสามัคคีในหมู่คณะ รวมถึงการเกิดทำสงคราม และสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวางพระองค์เป็นกลาง และใช้กุสโลบายจัดการความขัดแย้งให้มีความยืดหยุ่นตามสภาพของปัญหา ตามสาเหตุที่เกิดขึ้น เน้นการเปิดใจตนเองก่อนที่จะไปหาแนวทางการจัดการความขัดแย้งกับคนอื่น เพื่อจะเปลี่ยนมิจฉาทิฐิให้เป็นสัมมาทิฐิ จะทำให้ละมานะได้เร็วขึ้น

แนวคิดที่ว่าด้วยมานะในพุทธศาสนาเถรวาทกับความเข้าใจของบุคคลทั่วไปในเรื่องมานะนั้นมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง คำว่า มานะในพระพุทธศาสนา คือ การถือตน การถือตัวเปรียบกับคนอื่น ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา ส่วนมานะตามความเข้าใจของคนทั่วไปมองว่า มานะ คือ

ความพยายามเป็นสิ่งที่ควรส่งเสริม ทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิตหลายด้านๆ ได้ มานะทางพระพุทธศาสนานับว่าเป็นกิเลสสำคัญที่ละได้ยาก ผู้ที่ละมานะได้อย่างเด็ดขาดตามพระไตรปิฎกกล่าวไว้ ก็มีแต่พระอรหันต์เท่านั้น เพราะมานะเป็นเครื่องผูกสัตว์ให้อยู่ในวัฏสงสาร มานะเป็น 1 ใน ปปัญจธรรม (ตัณหา ทิฐิ และมานะ) และมานะ อยู่ในอุทธัมมภาคิยสังโยชน์ (ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์เบื้องสูง) นอกจากนี้มานะก็ยังอยู่ใน สังโยชน์ 10 ทั้งนี้ พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงวิธีการละมานะในตนเอง คือ การเจริญอสุภกรรมฐานเพื่อประหารราคะ พึงเจริญเมตตาเพื่อกำจัดความพยาบาท พึงเจริญอานาปานสติเพื่อกำจัดมิจฉาวิตก พึงเจริญอนิจสัญญา เพื่อก่อนซึ่งอัสมิมานะ

คำสำคัญ: ความขัดแย้ง; มานะ; พุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This documentary research leading to the analysis of managing conflicts arisen from Mana is of 3 objectives: to study the contextual idea related to Mana in Theravada Buddhism, to study the conflict state of problems arisen from Mana appeared in Theravada Buddhism, and to present the way to manage conflicts arisen from Mana in Theravada Buddhism; it is found the followings:

The way to manage conflicts arisen from Mana in Buddhism comprises of precept holding, loving-kindness practice, Kammatthana Vipassana, Aniccasanna and forgiving each other. From studying stories of Vidudapa, Kosambi Bhikkhu, Phya Chombubodi, the Three Jatila Brothers, etc. It is found that Mana is one of the important factors causing: problems to oneself and society, the lack of unity in groups, including wars and the losses of both lives and properties, which the Buddha placed himself in the middle way of not taking side and flexibly managed conflicts with strategies according to states and causes of problems, emphasizing opening one's own heart prior to find the way to manage conflicts with others, in order to change the false view to the right one that will fasten giving up Mana.

The contextual idea related to Mana in Theravada Buddhism compared to the understanding of general people is totally different. The meaning of Mana in Buddhism is a self-arrogant, conceitedly compared to others to be better than them, equal to them, lower than them, while general people see to Mana as the good attempt that should be promoted as it brings success to one's life in many aspects. Mana in Buddhism is perceived as the delicate defilement that is hard to rid, only Arahanta or the great one can do so, as Mana the binder of animal beings in Vatta. Mana is one of Papancadhamma (Tanha, Ditthi and Mana), and Mana is in Utdhambhakiya Samyojana (the Dhamma binding animal beings with higher level of Dukkha); moreover, it is also in the Ten Samyojana. Accordingly, the means to relieve Mana appeared in Tipitaka by the practice of AsubhaKammatthana to rid of Raga, Metta to rid of revenge up to Anapanasati (mindfulness on breathing) to rid of Micchavittakka (false thought), and Aniccasanna to rid of Assamimana.

Keywords: Conflicts; Mana; Theravada Buddhism

บทนำ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีการอยู่ร่วมกันมิได้ใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในแต่ละสังคมเป็นที่รวมของคนที่หลากหลายไว้ด้วยกัน แต่ละคนมีความคิด มีจุดหมายปลายทางที่ต่างกัน จนบางครั้งจนเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นได้ ซึ่งปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องปกติหรือเป็นธรรมชาติ ความขัดแย้งทั้งในแง่ของความคิดและการปฏิบัติ ส่งผลกระทบเสียหายต่อสันติสุขของสังคม ปัญหามากมายส่วนหนึ่งอาจมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งที่มาจากมานะ เป็นสาเหตุของความขัดแย้งภายในที่นำไปสู่ความขัดแย้งภายนอก ตามความเข้าใจของคนทั่วไปจะเข้าใจว่ามานะ คือ ความพยายาม ที่จริงแล้วมานะไม่ได้แปลว่าพยายาม แต่มานะทำให้เกิดความพยายามได้ เพราะว่าคนเราโดยเฉพาะคนไทยจะพากเพียรได้ก็กลัวเสียหน้าหรือไม่อยากแพ้คนอื่น เห็นคนอื่นเขาทำได้ เราก็ต้องทำได้ มานะเป็นสิ่งดีที่ทุกคนควรจะมี จนหลายๆ ครอบครัวได้นำคำว่า มานะ ไปตั้งเป็นชื่อกิจกรรม ชื่อบุตรหลานก็มี (Pisan Visalo, 2552) ส่วนคำว่ามานะในพุทธศาสนาเถรวาท จะหมายถึง “การถือตัว ความลำพองหรือความทะนงตัว” มีการเปรียบเทียบตนกับผู้อื่น ว่าเราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา และเราดีกว่าเขา จนทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทจนนำไปสู่การฆ่ากัน หรืออาจทำสงครามกันได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ใด สำคัญหมายว่าเราเสมอเขา เลิศกว่าเขา หรือด้อยกว่าเขา ผู้นั้นพึงต้องวิวาทกันด้วยความถือตัวนั้น” (Thai Tripitakas/ 231)

เหตุการณ์ความขัดแย้งที่ส่งผลให้เกิดสงครามทำลายชีวิตที่เด่นชัด คือ กรณีของพระเจ้าวิฑูทกะ และศากยวงศ์ เพราะมีความยึดติดว่าชาติพันธุ์ของตนนั้นดีกว่าบริสุทธิ์กว่าจนทำให้ไปดุดึง เหยียดหยาม และดูหมิ่นคนอื่น ๆ ในสังคม ดังเหตุการณ์ที่พระเจ้าปเสนโกศลต้องการสร้างสัมพันธไมตรีกับเจ้าศากยวงศ์ โดยการส่งสาส์นเพื่อขอร้องพระราชธิดา แต่ได้รับการดุดึง เหยียดหยาม โดยการมองบุตรของนางทาสีไปเป็นมเหสีแล้วยังดูหมิ่น เหยียดหยามเจ้าชายวิฑูทกะซึ่งเป็นลูกของนางทาสีโดยการใช้คำนามล้างดั่งที่พระองค์ประทับนั่ง ไม่ยอมให้ลูกของตัวเองไหว้เจ้าชายวิฑูทกะ ซึ่งมีอายุมากกว่าด้วยการพาหนีไปอยู่นอกเมือง ส่งผลให้เกิดความสงสัยในพฤติกรรมที่ปรากฏ เมื่อทราบถึงเรื่องราวต่างๆ ที่มีมูลเหตุมาจากความเกลียดชัง กลายเป็นความรุนแรง เกิดความพยายามหาสาเหตุแค้นที่ฝังใจ รุนแรงและสะสมมาตั้งแต่เยาว์วัยของเจ้าชายวิฑูทกะที่ได้รับการปฏิบัติ และเมื่อได้ทราบถึงมูลเหตุดังกล่าวมาแล้วข้างต้นในองค์ประกอบความขัดแย้งทางสังคมจนกระทั่งถึงจุดระเบิด พระองค์ทรงมีมิจฉาทิฐิ แค้นต่อศากยวงศ์โดยใช้ความรุนแรงอย่างที่สุด ในการกระทำ “สงครามล้างเผ่าพันธุ์” ดังคำอาฆาตแค้นของพระองค์ที่ว่า “เมื่อเราได้ราชสมบัติแล้ว เราจึงเอาเลือดในลำคอของพวกศากยะ...ล้างแผ่นกระดานที่เราทิ้ง” (Thai Tripitakas 41/1/2/11-39) เมื่อเจ้าชายวิฑูทกะได้ครองราชย์สมบัติแล้ว จึงตัดสินใจพระทัยทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะโดยยกทัพหลวงออกไปฆ่าเจ้าศากยะ ไม่เว้นแม้กระทั่งทารกที่ยังต้องตมึนน้ำนมจากมารดาอยู่ และนำเลือดจากลำคอของเจ้าศากยะเหล่านั้นไปล้างแผ่นกระดานที่พระองค์เคยประทับนั่ง แต่เจ้าชายวิฑูทกะไม่ได้ฆ่าเจ้าศากยะ-มหานามและบริวาร เพราะมองว่าเป็นพระเจ้าตาของพระองค์ แต่หลังจากนั้นไม่นานพระเจ้ามahanamakki

พยายามที่จะฆ่าตัวตายในสระน้ำ เพื่อหลีกเลี่ยงการเสวยพระกระยาหารกับพระเจ้าวิฑูทกะ เพราะยึดถือภูมิมานะที่แม้กษัตริย์จะสิ้นพระชนม์ ก็ไม่ยอมเสวยพระกระยาหารร่วมกับบุตรนางทาสี

จากที่ยกตัวอย่างมาทั้งหมดเป็นเรื่องราวความขัดแย้งที่เคยเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลล้วนมีสาเหตุประการหนึ่งเกิดจากความขัดแย้งภายใน คือ %มานะ และได้แสดงออกมารูปของความขัดแย้งภายนอก โดยมีปัจจัยต่างๆ เข้ามาประกอบและร่วมด้วย ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักไกลเกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ และยังสนับสนุนให้ทุกคนไม่นิ่งดูดายปล่อยให้เกิดความขัดแย้งขึ้น เสมือนเป็นหน้าที่ของชาวพุทธที่ควรจะช่วยกันหาทางแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอีกด้วย ซึ่งพระพุทธศาสนามองว่าความขัดแย้งที่เกิดจากสาเหตุของมานะจัดได้ว่าเป็นทุกข์ สำหรับปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งพระพุทธศาสนายอมรับว่าเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างปัจจัยภายใน คือ กุศลมูล และอกุศลมูล มานะ ผวนวกกับปัจจัยภายนอก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้เป็นแบบอย่างทางพุทธสันติวิธีในการจัดการความขัดแย้ง ซึ่งประกอบไปด้วยการไกลเกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ การเจรจาตนเอง การตั้งคณะกรรมการไต่สวน การตัดสินโดยการเจรจา การใช้เสียงข้างมาก การโน้มน้าว การประนีประนอม เป็นต้น (Phramaha Hansa Dhammahaso, 2004) สามารถ สืบสานสัมพันธ์ สังคมสุขสร้างสรรค์สันติภาพ และเป็นประโยชน์และคุณค่าส่งเสริมให้สังคมเกิดสันติสุข (Sompong, 2016)

จากการศึกษาพุทธประวัติบางตอนพบว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นคนไกลเกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ และสนับสนุนให้ทุกคนไม่นิ่งดูดาย ช่วยกันหาทางแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จนอาจเป็นหน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของชาวพุทธที่ควรตระหนักและร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหา จะทำให้บุคคล ครอบครัว สังคม และประเทศชาติมีสันติสุขได้ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะโดยในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแนวทางที่ดี ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เป็นต้นแบบที่ดีในการจัดการความขัดแย้ง ล้วนเป็นประโยชน์ในด้านแนวทางการความขัดแย้งที่เกิดกับตนเองและสังคม สามารถนำแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะไปใช้ในการบริหารองค์กร และนำไปสู่สังคมเพื่อให้เกิดสันติภาพ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยได้เกิดความสนใจในการทำงานวิจัยการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้จะกล่าวถึงแต่มานะความถือตัวที่เป็นตัวกิเลสเท่านั้น ซึ่งมานะมีลักษณะเฉพาะ คือ มีความถือตัว ทะนงตัว มีความหยิ่งเป็นลักษณะ ความถือตัวในการชมผู้อื่น (Thai Tripitakas 10/32 ,15/9, 17/33,20/110) ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องดังกล่าวสำหรับเป็นแนวทางในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในสังคมได้อีกทางหนึ่ง

ความขัดแย้งที่เคยเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลล้วนมีสาเหตุที่เกิดจากความขัดแย้งภายใน คือ มานะ และได้แสดงออกมารูปของความขัดแย้งภายนอก โดยมีปัจจัยต่างๆ เข้ามาประกอบและร่วมด้วยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักไกลเกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ ซึ่งพระพุทธศาสนามองว่าความขัดแย้งที่เกิดจากสาเหตุของมานะจัดได้ว่าเป็นทุกข์ ด้วยเหตุนี้ ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์สำคัญได้กล่าวว่า มานะคือการถือตัว เป็นสิ่งที่ควรละ สำหรับปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งพระพุทธศาสนายอมรับว่าเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างปัจจัยภายใน คือ กุศลมูล และอกุศลมูล มานะ ผวนวกกับปัจจัยภายนอก สภาพปัญหาในสังคมไทยปัจจุบัน สาเหตุของปัญหาส่วนหนึ่งมาจากบุคลากรจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้บริหาร ต่างมีมานะ

คือ การถือตัวว่าตนดีกว่าคนอื่น สำคัญกว่าคนอื่น มีความทะนงตัว จนส่งผลให้การแก้ไขปัญหาของประเทศดำเนินไปได้ช้า เนื่องจากไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน จนไม่เกิดความร่วมมือกันในเชิงปฏิบัติ จึงไม่เกิดผลดีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัวในสังคมหมู่บ้านโลก ที่ควรยกระดับจิตใจให้มีความเจริญเช่นเดียวกับความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีสารสนเทศ (Masrungsan, 2016)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงเกิดความสนใจในการหาแนวทางการจัดการความขัดแย้งดังกล่าว โดยศึกษาแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท การจัดการความขัดแย้งของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากมานะ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เป็นต้นแบบที่ดีในการจัดการความขัดแย้งในทิศทางที่ยืดหยุ่นในการจัดการปัญหาเฉพาะหน้า และใช้ธรรมะในการจัดการปัญหาเชิงลึก วิธีการเหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์กับตนเองและสังคม ที่จะนำแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในสมัยพุทธกาลไปใช้ในการบริหารองค์กร และนำไปสู่สังคมเพื่อให้เกิดสันติภาพได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดด้วยมานะในพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นการศึกษาวิจัยจากเอกสาร ซึ่งผู้วิจัยได้เน้นการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และหนังสือ ตำราวิชาการ รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาค้นคว้าเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก (เน้นฉบับภาษาไทยเป็นหลัก) ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถา รวมถึงตำราวิชาการ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ และศึกษาเรื่องราวในพุทธศาสนาที่มีความเด่นชัดว่าเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากมานะ

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาข้อมูลจากการรวบรวมเอกสารทั้งหมดในงานวิจัย เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ข้อมูลในเนื้อหาจากขั้นตอนที่ 1, 2, 3 เป็นแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1. ศึกษาแนวคิดว่าด้วยมานะในพระพุทธศาสนา

จากการวิจัยพบว่า “มานะ” หมายถึง ความถือตัว ซึ่งในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมกล่าวถึงความหมายของมานะ คือ ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูง ถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียมหรือด้วยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นชัดตนให้ยิ่งใหญ่ (PhraPrahmgunaporn P.A Payutto, 2014) ส่วนในคัมภีร์หรืออรรถธรรมปิฎกได้ให้ความหมายของมานะ คือ ความถือตัวว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอกับเขา เราเลวกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความยกตนการเทิดตน การเชิดชูตนดูสูง การยกจิตขึ้น จิตต้องการเป็นดูสูง มีลักษณะเช่นนี้ นี้เรียกว่ามานะ (Thai Tripitakas 34/1239/314) จากการศึกษาพบว่ามานะมี 2 รูปแบบ คือ 1. มานะเป็นหนึ่งในปัญจธรรม 2. มานะในภาวะจิต ไม่ว่ามานะจะเป็นในรูปแบบไหน ต่างก็มีลักษณะที่เหมือนกันคือ มีความถือตัว มีการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่นว่าเราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา เราเลวกว่าเขา นอกจากนี้ในสังคมไทยก็จะเห็นว่าการถือตัวเพราะวงศ์ ตระกูล การศึกษา ททรัพย์ ฯลฯ ทำให้เกิดการดูหมิ่นเหยียดหยามคนอื่นว่าต่ำกว่าตน ด้อยกว่าตนอยู่ตลอดเวลา เกิดการไม่ยอมรับคนอื่น

2. ศึกษาสภาพปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดจากมานะที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยได้ ศึกษาจากเรื่องราวในพระไตรปิฎก คัมภีร์สำคัญทางศาสนา และเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง จากผลการศึกษาพบว่าพระอรหันต์ท่านนั้นที่จะเป็นผู้ละมานะได้ ดังปรากฏข้อความสำคัญในพระอรรถธรรมปิฎก ดังนี้ “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อละรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา โดยไม่เหลือชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอริยสัจธรรม บุคคลใดละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้โดยไม่เหลือ บุคคลนี้ เรียกว่าผู้เป็นอรหันต์” (Thai tripitakas /56) สำหรับปัญหานั้นเป็นเรื่องยากที่จะละมานะ ให้หมดไป เพียงแค่ทำให้เบาบางลงก็ยากแล้ว ซึ่งจะเห็นได้ชัดถึงความขัดแย้งของคนในสังคมไทยในปัจจุบันว่าสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากแต่ละคนก็มีมานะอยู่ในใจ ส่งผลให้เกิดผลเสียหลายได้ดังพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับผลเสียของมานะไว้ดังนี้ 1) ผลเสียต่อการทำงาน 2) ผลเสียต่อกลุ่ม 3) ผลเสียต่อวัฒนธรรม 4) ผลเสียต่อเสรีภาพ 5) ผลเสียต่อกิจการ (P.A.Payutto, 1993) ดังนั้นมานะมีผลเสียมีโทษ ดังนี้ 1) โทษต่อตนเอง 2) โทษต่อสังคม คือ มีมานะแล้วจะทำให้มีความสัมพันธ์ไม่ค่อยดี ไม่ราบรื่น และบางทีอาจจะไม่มีใครอยากคบหาสมาคมเป็นเพื่อน คนทั้งหลายพากันรังเกียจเพราะคนมีมานะเป็นคนเอาใจยาก ดังนั้นจึงไม่ควรให้มีมานะเกิดขึ้น เพราะมานะเป็นโทษเป็นกิเลสที่ทำให้หมู่สัตว์ติดอยู่ในวัฏสงสาร เป็นสิ่งที่ต้องละ ควรถอนเสีย และไม่ควรมีมานะในจิตใจ (Phra Prasayan, 2003) ไม่ว่าจะเป็นมานะแบบไหน ทำให้เกิดปัญหาที่มีความซับซ้อน ในการแก้ไขปัญหาให้ถูกจุดจึงต้องทราบถึงสาเหตุของปัญหาที่แท้จริงของมานะ ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกทำการศึกษาเรื่องราวในพระไตรปิฎกบางเรื่อง ที่มีความหลากหลายของปัญหาที่เกิดจากมานะ ได้แก่ ขุลลสามพี่น้อง อาฬวกยักษ์ ภิกษุเมืองโกสัมพี พระฉนณะ เจ้าชายศากยะกับการให้โอกาสพระอุบาลี

บวชก่อน วิชุงกะ และพญาชมพูบดี สภาพปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดจากมานะเป็นปัญหาที่แก้ไขยาก เนื่องจากมานะเป็นปัญหาของจิตใจ เป็นเรื่องความรู้สึก เป็นความรู้สึกที่ไม่ดี (P.A. Payutto, 2014) ดังปรากฏในเรื่องราวพระพุทธศาสนาเถรวาท จำนวน 7 เรื่อง ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

2.1 ขกิลสามพี่น้อง

ขกิล 3 พี่น้อง ได้แก่ อรุเวลกัสสปะขกิล นทิกัสสปะ และคยากัสสปะ โดยมีอรุเวลกัสสปะขกิลเป็นผู้นำของกลุ่มขกิลทั้งหลาย ที่ตั้งสำนักอยู่ริมแม่น้ำ และมีลูกศิษย์จำนวนมาก ซึ่งขกิลชอบการบูชาไฟ เน้นการแสดงอิทธิฤทธิ์โดยผ่านอายตนะ ซึ่งนำมาซึ่งลภสัการะที่ตนเองต้องการ คิดว่าตนเองบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังตำบลอรุเวลาเสนานิคม และพระองค์ได้เสด็จโปรดขกิล 3 พี่น้อง พระองค์ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หลายครั้ง เพื่อลดความถือตัวของขกิล 3 พี่น้อง นอกจากนี้พระพุทธเจ้าได้ใช้กุสโลบายด้านเมตตาและขันติกับขกิล จนทำให้ขกิลและสาวกได้รู้ถึงหลักการปฏิบัติธรรมที่อยู่ในเส้นทางของอรหันตมรรค และได้บรรลุธรรมขั้นสูง (Thai tripitakas 22/77/231, 29/153/420)

สภาพปัญหา คือ ขกิลเกิดความถือตัวว่าตนเลิศกว่าคนอื่นสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ซึ่งเป็นลักษณะของมานะชั้นละเอียดที่มีความถือตัว และคิดว่าตนบรรลุอรหันต์แล้ว จนทำให้ไม่ยอมรับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในช่วงแรกๆ และเกิดการท้าทายทางด้านอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ สุดท้ายก็ได้เปิดใจยอมรับและขอบวชในพระพุทธศาสนา

2.2 อาฬวกยักษ์

อาฬวกยักษ์มีอาวุธวิเศษ และมีอิทธิฤทธิ์มาก จนส่งผลให้เกิดการถือตัวว่าตนสำคัญกว่าคนอื่น ต่อมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดอาฬวกยักษ์โดยทำให้ยักษ์ผู้ดุร้าย เจ้าโทะสะ หมดหนทางที่จะทำร้ายพระพุทธเจ้าไม่ว่าจะใช้อาวุธวิเศษใดๆ หรือบันดาลอิทธิฤทธิ์เพื่อทำร้ายพระพุทธองค์ แต่ไม่ว่าจะทำการด้วยวิธีใดๆ ก็ไม่สามารถทำร้ายพระพุทธองค์ได้ จนท้ายที่สุด อาฬวกยักษ์ก็ได้ใช้การถามปัญหาธรรมะเป็นหนทางสุดท้าย พระพุทธเจ้าได้ตอบปัญหาและทำให้อาฬวกยักษ์ได้เกิดดวงตาเห็นธรรมจนบรรลุพระโสดาบัน และเปลี่ยนจากยักษ์ผู้ดุร้ายเป็นยักษ์ผู้มีศีลตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา

สภาพปัญหา คือ อาฬวกยักษ์มีมานะที่ทำให้คิดว่าตนดีกว่าคนอื่น ช่มคนอื่น, เจ้าโทะสะ และไม่ชอบให้ใครมาล่วงล้ำในที่อยู่อาศัยของตนเอง

2.3 วิชุงกะ

เจ้าศากยะเป็นผู้ที่มีมานะมากทางด้านการถือตัวในวงศ์ศากยะ คิดว่าวงศ์ของตนดีกว่าบริสุทธีกว่าคนอื่น และไม่ยอมให้เสียเลือดเนื้อๆ มาปะปนกับตระกูลของตน จึงเป็นต้นเหตุของปัญหาเพราะได้หลอกลวงพระเจ้าปเสนทิโกศลที่มาสู่ขอเจ้าหญิงของศากยะ เพื่อต้องการเป็นพระญาติกับทางศากยะ แต่ทางเจ้าศากยะได้ส่งบุตรของนางทาสีไปเป็นมเหสีของเจ้าปเสนทิโกศล ต่อมาพระเจ้าวิชุงกะซึ่งเป็นโอรสในพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทราบความจริงว่าตนเองนั้นมิได้มีกำเนิดจากวรรณะกษัตริย์อย่างที่ตนเข้าใจ ส่งผลให้

เกิดความโกรธแค้น ความพยายามจะฆ่าล้างวงศ์ศากยะเกิดขึ้น ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้กุสโลบายเพื่อมิให้พระเจ้าวิฑูทกะไปฆ่าศากยวงศ์ และชี้ให้เห็นว่าเงาของพระญาติเป็นของเย็น เพื่อเปลี่ยนพระทัยของเจ้าชายวิฑูทกะ แต่ไม่เกิดผลประการใดๆ

ดังที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวข้อความสำคัญในกรณีที่เจ้าศากยะถูกฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ว่า “คนใดที่ยังเพราะชาติ หยิ่งเพราะทรัพย์ และหยิ่งเพราะโคตร ย่อมดูหมิ่นญาติของตน นั้นเป็นทางของคนเสื่อม” (Hansa Dhammhaso, 2011) จุดปัญหาหลักจึงควรเป็นเรื่องกิเลสที่อยู่ในใจของเจ้าศากยะ คือ มานะ เพราะมานะคือความถือตน ว่าเลิศ ว่าดีกว่าคนอื่น ถือตัวด้วยสติปัญญา ทรัพย์ ทำให้ดูหมิ่นญาติของตนว่าต่ำกว่าเทียบตนไม่ได้

สภาพปัญหา เจ้าศากยะมีมานะมากทางด้านวงศ์ศากยะ มีความถือตัวว่าวงศ์ศากยะของตนเป็นผู้มีสายเลือดบริสุทธิ์ ไม่อยากร่วมวงศ์กับคนอื่น จึงได้หาวิธีการที่เป็นการหลอกหลวงอีกฝ่าย จนสุดท้ายเกิดปัญหาสงครามเกิดขึ้น

2.4 วิกฤตเมืองโกสัมพี

หลังจากที่พระธรรมกถึกได้เข้าห้องสุขาเพื่อทำภารกิจส่วนตัวแล้ว เมื่อออกจากห้องน้ำ เมื่อพระวินัยธรได้เข้าไปใช้ห้องน้ำภายหลัง กลับพบว่าพระธรรมกถึกเมื่อชำระกายแล้วเหลือน้ำเอาไว้ในขัน ซึ่งพระวินัยธรก็ได้ชี้ให้เห็นว่าการกระทำดังกล่าวนั้นผิดวินัย แต่พระธรรมกถึกก็บอกว่าท่านไม่ทราบ แต่ก็ไม่ได้บอกว่าท่านมีเจตนาเหลือน้ำเอาไว้หรือไม่ ถึงกระนั้น เมื่อท่านได้รับคำแนะนำว่ากระทำดังกล่าวผิดตามที่พระวินัยธรรบอ ท่านก็ยินดียินยอมอาบัติ แต่สิ่งที่ทำให้สถานการณ์แยลงก็คือ การที่บรรดาลูกศิษย์ของแต่ละฝ่ายได้โต้เถียงกันไปมา และลูกศิษย์ของพระวินัยธรต้องการที่จะตำหนิ หรือสร้างมลทินให้แก่พระธรรมกถึก จึงพยายามกล่าวพาดพิงเพื่อสร้างความเสียหายให้แก่อาจารย์และลูกศิษย์ฝ่ายพระธรรมกถึก โดยกล่าวว่า “พระธรรมกถึกรูปนี้ ต้องอาบัติไม่รู้” ในขณะที่เดียวกันเมื่อลูกศิษย์ของพระธรรมกถึกนำประเด็นดังกล่าวมาบอก ท่านจึงเกิดความรู้สึกได้ว่า พระวินัยธรได้ประจาน และใส่ความตัวท่าน ทั้งที่ได้คุยกันแล้วอย่างดีว่าไม่เป็นอาบัติ ฉะนั้น ผลสะท้อนของอารมณ์จึงเกิดขึ้น เพราะท่านได้บอกความจริงแล้วแก่ศิษย์ในทุกๆ ประเด็นที่เกิดขึ้น แล้วย้อนกลับไปตั้งข้อหาพระวินัยธรรว่า กล่าวมุสา” ลูกศิษย์ของท่านจึงนำประเด็นนี้ไปขยายผลโดยการโจมตีของพระวินัยธรรว่า “เล่าความเท็จ” แต่ความขัดแย้งได้ขยายตัวไปเรื่อยๆ ซึ่งพระวินัยธรได้อาศัยช่องทางดังกล่าวลง “อุกเขปนิยกรรม” พระธรรมกถึก ด้วยเหตุนี้ สถานการณ์ความขัดแย้งจึงได้ “แตกตัว” และขยายวงออกไปอย่างต่อเนื่อง (Phamaha Hansa Dhammhaso, 2004)

สภาพปัญหา เกิดจากปัญหาด้านการสื่อสาร การผิดศีลด้านคำพูดส่อเสียด การนิินทา ส่งผลให้ปัญหามานปลาย อีกทั้งแต่ละฝ่ายก็มีทิฐิมานะต่อกัน และการถือดีด้านวินัย พระภิกษุโกสัมพีเกิดความขัดแย้งกัน เพราะการถือดีในการมีมานะที่มีโลกธรรมแปด ได้แก่ การถือดีเกิดความเชื่อมั่นในจุดยืนของตนเองเกี่ยวกับธรรมและวินัยจนทำให้เกิดปัญหาเกิดการลุกลาม จนเกิดการแตกความสามัคคีของสงฆ์ในสมัยพุทธกาล จนกระทั่งปัญหายภายในก็ส่งผลให้เกิดปัญหายภายนอกคือชาวเมืองโกสัมพีไม่ศรัทธา กราบไหว้ ไม่ใส่บาตร

เนื่องจากชาวเมืองคิดว่าเพราะภิกษุเมืองโกสัมพีทำให้พระพุทธเจ้าต้องเดินทางไปเมืองสาวัตถีแทน เมื่อภิกษุทั้งสองฝ่ายได้รับบทเรียนและเดินทางไปพบพระพุทธเจ้าเพื่อจะแก้ปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้นใน หมู่สงฆ์

2.5 พระฉันนะกับการถูกพรหมทัณฑ์

พระฉันนะในอดีตว่าเป็นมหาตเล็กของเจ้าชายสิทธัตถะ เคยถวายการรับใช้เจ้าชายสิทธัตถะมาหลายปี จนทำให้พระฉันนะทำให้คิดว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม เป็นของตนเอง ทำให้ไม่ว่าพระรูปใดจะ ตักเตือนก็ไม่รับฟัง จนเป็นมานะแบบยกตน ช่มช่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว พระพุทธองค์ได้ รับสั่งให้พระสารีบุตรลงพรหมทัณฑ์กับพระฉันนะเพื่อให้พระฉันนะได้คิด และปลีกตัวออกไปจากกลุ่มสงฆ์ ตั้งใจปฏิบัติจนบรรลุธรรม เนื่องจากเหล่าสงฆ์ทั้งหลายไม่ว่ากล่าวตักเตือน ไม่ทำสังฆกรรมด้วย

สภาพปัญหา พระฉันนะมีมานะทางด้านการยึดติดในตำแหน่งในอดีต คิดว่าตนเองสำคัญกว่า พระสงฆ์รูปอื่นจึงทำให้ไม่ฟังคำคัดทานของใคร

2.6 เจ้าชายศากยะกับการให้โอกาสพระอุบาลีบวชก่อน

เมื่อเจ้าชายศากยะได้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนเดินทางไปพบพระพุทธเจ้าเพื่อขอบรรพชาใน ศาสนา เนื่องด้วยอุบาลีซึ่งเดิมเป็นช่างตัดผมของราชวงศ์ได้ติดตามมาและขอบวชด้วย บรรดาเหล่าเจ้าชาย ศากยะจึงได้ทูลขอพระพุทธเจ้าให้อุบาลีบวชก่อน เพราะเจ้าชายมีความประสงค์จะลดมานะที่ตนยึดถือใน ศากยวงศ์ให้ลดน้อยลง จึงเป็นโอกาสอันดีที่จะลดมานะนี้ เนื่องจากพระวินัยได้ระบุให้ภิกษุที่บรรพชาภายหลังให้ทำอุยฺหสิ สามิกรรมกับพระที่มีพรรษามากกว่า (Thai Tripitakas 7/170-171/331)

สภาพปัญหา เจ้าชายศากยะมีมานะที่ทำให้เกิดการถือดีในวงศ์ศากยะของตน แต่เนื่องจากเป็น มานะที่มีกุศลกรรมดีที่เห็นมานะเป็นสิ่งที่ต้องละ และเปิดใจตนเองในการละมานะนั้น

2.7 พญาชมพู

พญาชมพูเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองปัญจาลนคร เป็นกษัตริย์ที่มีมานะ ความถือตัวที่คิดว่าตนเอง เลิศกว่าคนอื่น คนอื่นต่ำกว่าตน เนื่องจากมีอาวุธวิเศษหลายอย่าง ทำให้ลุ่มหลงอำนาจและข่มผู้อื่น อาจเป็น เพราะความต้องการเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ต่อมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดโดยให้บุคคลจำแลงเพื่อจำลอง สถานการณ์ต่างๆ เมื่อพญาชมพูได้พ่ายแพ้กับอิทธิฤทธิ์ของท้าวสักกะเทวราชซึ่งแปลงเป็นราชทูต จนทำให้ พญาชมพูเกิดความอับอาย และทำให้รู้ว่าเหนือพ่ายยังมีฟ้า ทำให้มานะที่คิดว่าตนเลิศกว่าคนอื่นลดลง นอกจากนี้พญาชมพูก็ยังได้เห็นพระราชวังที่ใหญ่โตมโหฬาร ตลาดเงิน ตลาดทอง ที่บ่งบอกถึงความร่ำรวย ของนครอื่นที่ดีกว่าและมีมากกว่านครของตนเอง จึงทำให้สลดใจ คิดได้และลดมานะลง ต่อมาพญาชมพูได้ ได้ต่อสู้และได้พ่ายแพ้ต่อพระเจ้าราชาธิราช สุดท้ายพระพุทธเจ้าก็ได้คลายมนต์จนเป็นสภาพเดิมและเปิดเผย ความจริง จนพญาชมพูเกิดศรัทธาและบรรลุธรรม

สภาพปัญหา คือ พญาชมพูนีโทสะ มีความโลภ และมีความริษยาหากเห็นว่ากษัตริย์องค์ในแคว้นใดมีความร่ำรวย มีอำนาจมากกว่าตน พญาชมพู่จะต้องไปทำลายและแสดงอำนาจที่เหนือกว่าโดยใช้ของวิเศษที่ตนมี ส่งผลให้กษัตริย์หลายเมืองได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำของพญาชมพู่ จนไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า

3. แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท

แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะ การบรรเทาและการละมานะ ที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ได้แก่

การจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากตนเอง สิ่งแรกที่เราควรทำคือการเปิดใจ สิ่งสำคัญเพื่อกำจัดมานะในพุทธศาสนาเถรวาท เน้นการปฏิบัติของ วิสุทธิ 7 ประการ และโพธิปักยธรรม 37 ประการ ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ควรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด การละมานะได้ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก พบว่า การบรรเทาและการละมานะไว้ 4 แนวทาง ได้แก่

1. การตัดปญฺจธรรมคือการตัดต่อแห่งวิญญู
2. ความไม่ยึดมั่นในปญฺจธรรม (ตณฺหา ทิฏฐิ และมานะ) ทำให้ความรู้ชัดดับ
3. เห็นด้วยปัญญาละอุปาทาน คือ ตัวเรา ของเรา
4. เมื่อไม่มีตณฺหา ทิฏฐิ มานะย่อมไม่หวั่นไหว

สิ่งจำเป็นสำหรับการถอดถอนอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่น ด้วยการพิจารณาเข้าสู่กฎไตรลักษณ์ (ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา) ดังพระพุทธเจ้าได้เคยกล่าวว่าการรู้ถอนมานะให้ได้จริงๆ ต้องใช้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ด้วยการรู้ถอนที่ตัวตน คือ อัตตา แท้จริงแล้วชีวิตสังขารตกอยู่สภาพอนัตตาหาตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรไม่ได้ ครั้นเห็นเป็นอนัตตา มานะก็พังทลาย สร้างคลายจากการยึดถือไปเอง

พระพุทธเจ้าตรัสว่าภิกษุในธรรมวินัยเจริญสมณะเป็นเบื้องหน้าและเจริญวิปัสสนาคู่กัน มรรคย่อมเกิด ย่อมละสังโยชน์ อนุสัยย่อมสิ้นสุด และมีการกล่าวไว้ในเมตติยสูตรถึงการละมานะ ได้แก่ พึงเจริญธรรม 4 ประการ เพื่การละมานะ ได้แก่

1. พึงเจริญสุกัมมัญฐานทั้งหลายเพื่อประหารซึ่งราคะ
2. พึงเจริญเมตตาเพื่อประหารเสียซึ่งพยาบาท
3. พึงเจริญอานาปานสติเพื่อกำจัดเพื่อมีคณาวิตก
4. พึงเจริญอนิจจสัญญา เพื่ถอนซึ่งอัสมิมานะ โดยเน้นการประพฤติพรหมจรรย์ มี ศีล สมาธิ

ปัญญา

วิธีการการละมานะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในการศึกษาเรื่องราวสำคัญในพระไตรปิฎก

1. การใช้ความโอบอ้อมผ่อนตาม ด้วยการใช้หลักขันติ และให้อาพวกยักษ์ถือศีลเพื่อกำจัดกิเลสอย่างหยาบ

2. การใช้พรหมวิหาร 4 ประยุกต์กับการโน้มน้าว
3. การลดทอนความยึดมั่นในวรรณะ ด้วยการลดอุปาทาน เพื่อคลายอึดตวาทูปาทาน
4. การใช้อิทธิฤทธิ์เอาชนะอิทธิฤทธิ์ ด้วยการใช้ความเมตตา-กรุณา
5. การใช้การประนีประนอมใช้ปยวาจาชี้ให้เห็นความจริง ด้วยการใช้ขันติ
6. การลงพรหมทัณฑ์เพื่อให้เวลาตรึกรู้ภายในใจ ด้วยการกระตุ้นเตือนตนเองตามหลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า อุตตนา โจทยตตานํ ปฏิมัสเตมตตนา แปลว่า การเตือนตนด้วยตนเอง
7. การเปิดโอกาสให้ใช้กระบวนการทางสังคมทำลายความถือดี ด้วยการให้อภัยทาน เวยยมะระงับ ด้วยการไม่จองเวร

สรุป

แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท สิ่งแรกที่ต้องทำคือการเปิดใจ การบรรเทาและการละมานะ ไว้ 4 แนวทาง ได้แก่ การละตัณหา ทิฏฐิ และมานะ ละอุปาทาน ละมานะ ด้วยการใช้ความอ่อนอ่อนผ่อนตาม ด้วยการใช้หลักขันติ ใช้พรหมวิหาร 4 ประยุกต์กับการโน้มน้าว การลดทอนความยึดมั่นในวรรณะ ด้วยการลดอุปาทาน เพื่อคลายอึดตวาทูปาทาน การใช้การประนีประนอมใช้ปยวาจา ชี้ให้เห็นความจริง ด้วยการใช้ขันติ และรู้จักการให้อภัย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการวิจัย

จากผลการวิจัยพบว่าแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท มีทั้งการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าก่อนต่อมาจึงเป็นการแก้ปัญหาโดยตรง เริ่มจากการเปิดใจยอมรับในการจะปรับปรุงตนเองและนำไปสู่การพัฒนาการละมานะซึ่งเป็นกิเลสในตนเองจนหมดสิ้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

ผลงานวิจัยผู้วิจัยขอเสนอแนะในการเผยแพร่งานไปยังหน่วยงานราชการเอกชนเพื่อทราบถึงสาเหตุของปัญหาและแนวทางการจัดการความขัดแย้งเป็นข้อมูลเบื้องต้น ในส่วนการทำวิจัยครั้งต่อไปผู้วิจัยขอเสนอ คือ

1. การศึกษาความสัมพันธ์ของมานะกับการวิธีการลดอุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาท
2. การศึกษาอัสมิมานะในพุทธศาสนาเถรวาท

References

- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Tripitaka : Thai Version*. Bangkok: MCU Press.
- Masrungson, P. (2015). Family Violence Management in Integrative Buddhist Perspective. *Journal of MCU Peace Studies*, 4(1), 221-242.
- Phra Phramgunaporn (P.A. Payutto). (2014). *Dictionary of Buddhism*. (27th ed.). Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- Phra Pisan Visalo. Dhrama Teaching in Web. <http://www.facebook.com/visalo/posts/225152640845394>.2009.
- Phra Sayan Dhammadhiro. (2003). *A Critical Study of Mana in Buddhism*. Thesis. (Buddhist Studies). Bangkok: MCU Press.
- Phramaha Hansa Dhammahaso. (2011). *Buddhist Peaceful Means*. Bangkok: 21 Century.
- Sompong, S. (2016). A Critical Analysis of Communication Pattern for Peace in the Online Media by Buddhist Peaceful Means: A Case Study of Komchadluek.Net. *Journal of MCU Peace Studies*, 4(1), 137-154.